

Maria bold på danske

Af *Jonna Louis-Jensen*
med tillæg af *John Bergsagel*

Hans Thomissøns salmebog 1569 indeholder som bekendt en del førreformatoriske salmer i mere eller mindre omarbejdet skikkelse. I salmebogens delregister over »gamle Papistiske Sang / som ere Corrigeret oc rettede« findes således bl.a. to Mariaviser, *Jeg vil mig en Jomfru loffue* og *Maria hun er en Jomfru reen*, den første med dobbelttitel *Jeg vil mig en Jomfru/Herren loffue*, medens den anden har beholdt sin førstelinje uændret. De to Mariaviser er formentlig oprindelig dansksprogede¹ og ser ud til kun at være let retoucherede i den evangeliske salmebog (i modsætning til den gamle katolske brudevise *Mariskjold*, som kun er bevaret i fuldstændig omarbejdet skikkelse)². En tredje salme i dette register er *O Jesu bold*, der opføres med dobbelttitlen *Maria bold/O Jesu bold*. Går man til selve salmeteksten, ser man at overskriften lyder »Maria bold / Christelige foruent Jesu Christo til Loff oc ære« (bl. 37r). Da overskrifterne bl.a. tjener som melodiangivelse, er det på forhånd en rimelig antagelse, at *O Jesu bold* er en kontrafaktur af en katolsk sang på velkendt melodi, som har været sunget på dansk under titlen *Maria bold*.

Salmen *O Jesu bold* er imidlertid ingen direkte kristelig forvending af en katolsk Mariavise. Det har længe været kendt, at den er oversat fra tysk, nærmere bestemt fra en salme af Hans Sachs³, som igen er en evangelisk bearbejdelse af den gamle tyske Mariavise *Maria zart*⁴. Forholdet mellem salmen *O Jesu bold* i Hans Thomissøns salmebog og Hans Sachs' *O Jesu zart* er dog mere indviklet end som så (jfr. nedenfor s. 31-32). Om dette forhold siger salmeforskeren Niels Knud Andersen (1983, s. 95): »Den danske oversættelse er en ret tro gengivelse af det tyske forlæg, men har enkelte afvigende linier. Niels Møller antager derfor, at der har eksisteret en dansk middelalderlig oversættelse af den katolske Mariavise, der her er benyttet« (Møller 1923, II, s. 108-10⁵). Niels Knud Andersen afviser imidlertid pure denne i sig selv meget plausible antagelse: »Forklaringen er dog den, at Hans Sachs' vise er kommet til Danmark via Nordtyskland. I den nedertyske oversættelse findes de nævnte afvigelser fra den højtyske tekst.« Med »den nedertyske oversættelse« mener Niels Knud Andersen her formentlig den der findes i J. Slüters salmebog fra 1531 (jfr. Andersen 1983, s. 47-48). Det er rigtigt at Hans

Thomissøns tekst af *O Jesu bold* i nogle henseender står nærmere ved Slüters tekst end ved Hans Sachs' højtyske⁶, men Niels Møller har ikke desto mindre helt ret: når Hans Thomissøn taler om den gamle papistiske sang *Maria bold*, mener han utvivlsomt en Mariavise der har været sunget på dansk, og ikke dens tyske forlæg. Der findes nemlig i et håndskrift fra o. 1500 en hidtil upåagtet dansk oversættelse af den (høj)tyske vise *Maria zart / von edler art* i dens præreformatoriske skikkelse. Dette håndskrift er den såkaldte Vinjebog (Vinjeboka), som har sit navn af at den i 1796 blev fundet under guldplankerne i den gamle stavkirke i Vinje i Telemark; den har siden været opbevaret i Oslo Katedralskoles bibliotek. Digtet blev udgivet af A. Chr. Bang i 1888 under titlen *Mariabønner*, en titel der sammen med det noget obskure udgivelsessted, et norsk teologisk tidsskrift, kan have medvirket til at teksten er forblevet ukendt for danske litteraturforskere. I 1993 er hele håndskriftet udgivet af Oskar Garstein under titlen *Vinjeboka*; foruden Mariadigtet *Maria bold* indeholder det lægeråd og besværgelser af forskellig art, skrevet med flere forskellige hænder (der henvises til en anmeldelse i Maal og Minne = Louis-Jensen 1995).

Garstein har rettet et antal fejllæsninger i Bangs udgave fra 1888, men har beholdt andre (se noter til str. 2.4, 2.7, 5.15, 11.13 nedenfor) og også indført en del nye, til dels meningsforstyrrende, som der ikke er nogen grund til at anføre i noteapparatet. Desuden har han lige så lidt som Bang en klar opfattelse af digtets metriske struktur, hvad der bl.a. hænger sammen med at han ikke har kendt dets tyske forlæg⁷. Det forekommer derfor nødvendigt at aftrykke teksten endnu en gang; sideløbende med den trykkes den højtyske tekst der er udgivet i Wackernagel II, 1867, nr. 1036 (s. 804-07). Den er der trykt efter et papirhåndskrift i München (Cod. Germ. 808 4to), skrevet ca. 1505. Den danske tekst er kontrolleret efter en mikrofilm af Vinjebogen der findes i Det kongelige bibliotek i København.

Digtet *Maria bold* begynder på håndskriftets bl. 41v og er iflg. Garstein skrevet med en hånd som ellers ikke findes i håndskriftet (hånd J). På bl. 41r afsluttes en indførsel med håndskriftets hovedhånd (Garstein: hånd H) midt på siden; på den oprindelig tomme plads nederst på siden har en hånd der muligvis er noget yngre end de øvrige skriverhænder i håndskriftet (Garstein: hånd I) skrevet en notits som Garstein læser således:

Herra Haquinus: Maria bøn paa Danskæ

Oskar Garstein diskuterer identiteten af den formodede hr. Håkon s. 101-02; denne diskussion må imidlertid betegnes som ganske formålsløs, idet notitsen med sikkerhed er fejllæst⁸. Den rigtige læsning er uden tvivl:

Her bæginnaes Maria boll paa danskæ

Mariavisen slutter på bl. 52r. På 52v-53r har en ny hånd (Garstein: hånd K) indført tre forskellige latinske hilseformularer, hvoraf de to sidste indeholder stednavnet *Ve*, som tidligere er blevet opfattet som en skriveform for Vinje, men som Garstein i tilslutning til Christopher Hohler (se note 8) tolker som Vä i Kristianstads Län i Skånc. Den sidste af de tre formularer er en dedikation til provsten i Ve: »Viro prudentissimo Domino praeposito in ecclesia Ve hoc praesentatur«. »Hva dette *hoc* faktisk sikter til, vet vi ikke«, siger Garstein med rette (s. 116). Ikke desto mindre drager han s. 43 slutninger om Mariavisens tilblivelsessted og -tid ud fra denne notits; Vinjebogens indhold skulle være nedtegnet på foranledning af den senere sognepræst i Vinje Hans Larensson på en (formodet) studierejse i 1479-80, som bl.a. skulle have gået til Vä i Skåne. Dette må betegnes som helt løse spekulationer; der er intet der knytter Vinjebogen til Hans Larensson specielt, og de dialektale træk der findes i Mariavisen er ikke skånske (jfr. nedenfor).

A. Chr. Bang daterede Vinjebogen til o. 1520, men uden at anføre argumenter for sin datering. Ved at undersøge vandmærkerne i bogen (der er to forskellige) fastslår Garstein at (en del af) papiret er fremstillet 1477-86; han mener at bogen også er skrevet ved denne tid, men argumenter han fremfører for den tidlige datering (tilknytning til bestemte personer) er ikke bæredygtige (se Louis-Jensen 1995). Som Christopher Hohler (se note 8) understreger, er dateringen et rent palæografisk spørgsmål, selv om vandmærkerne naturligvis leverer en *terminus post quem*. En datering til ca. 1500 synes at være så nær som man kan komme uden en dybtgående palæografisk undersøgelse.

Sproget i Mariavisen er, som Garstein siger, »rent dansk uten en eneste norvagisme« (i modsætning til nogle af indførslerne i andre dele af bogen). Skriveren (hånd J) kan ikke have været identisk med oversætteren, dertil gør han for mange og grove fejl, f. eks. udelader han ord i str. 9 og 10. Der er intet der tyder specielt på at skriveren skulle være skåning, bortset fra to noget usikre eksempler på »a« for »æ«, dels en infinitiv på »-a« (»hengha« 7.6), (mod utallige på »-æ« eller »-e«), dels pronomenet »iag« 6.8 (mod mange eksempler på »ieg« og ét på »iæg«). Usikkerheden ligger

i den ringe grafiske forskel på »a« og »æ«. Ej heller er der specielt jyske træk i ortografien, og i den udstrækning denne kan antages at skyldes skriveren og ikke hans forlæg, synes han altså ved udelukkelsesmetoden snarest at kunne placeres som øbo. Denne antagelse rimer godt med at ortografien afspejler en stærkt fremskreden klusil- og spirantsvækkelse (som dog i al fald til dels må skrives på oversætterens regning, jfr. nedenfor): »venskaff« 6.17⁹, »klaffwe« 2.9, »ffers« (*fædres*) 2.3 (GG § 390.3), »vty« (*udtyde*) 11.6, »dade« for *dage* 2.4. Hvis den sidstnævnte skrivemåde ikke er en simpel fejl, kunne den være en falsk restitution, jfr. »bade« for *bage* og lignende former anført i GG § 390.2. Som en falsk restitution der viser spirantsvind kan man vel også betragte »blyffwæ« for *blide* 7.9. Skriveren gør ikke forskel på mask. og fcm. i de possessive pronomener *min* og *din*, men veksler tilsyneladende regelløst mellem -n og -nd¹⁰: »myn mach« 1.4, »myn syndh myn skyll« 1.11, »myndh brøsth« 1.13, »myndh trøsth« 1.14, »myndh Dødh« 1.16, »thyn søndh« 7.4. Dette tyder i al fald ikke i retning af de fynske dialekter (og sydøsmål), der indtil nutiden har bevaret spor af ældre *nn* (GG § 570 med henvisninger).

Den oprindelige oversættelse af Mariavisen har næppe været mange tiår ældre end håndskriftet, eftersom den tyske tekst stammer fra det 15. århundrede, og lige så lidt som skriveren synes oversætteren at have været skåning. Et fingerpeg om oversættelsens oprindelige sprogform kan man først og fremmest vente at finde i rimene. Oprindelig klusil rimer mod oprindelig spirant (»ladhæn« : »skadhæ« 10.9:10, »fflødth« : »brødth« 10.13:14, »godh« : »bodh« 4.16:17, »godh« : »ymodh« 7.1:2, »klaffwe« : »wmagæ« 2.9:10), hvad der hverken tyder på skånsk eller jysk ophav. Derimod er der visse træk i rimene, der måske kunne pege mod vestdansk (jysk) oprindelse. I str. 5 rimer verbalformen »kam« på adverbiet »ffrem«; det ligger nær at antage at den oprindelige oversættelse har haft *kam* : *fram*, som i al fald i nyere tid er jyske former (se LUD I, s. 57, 92). Rimet »ieff« : »venskaff« str. 6.16-17 bliver rent, hvis man i stedet for den almindelige gammeldanske (særlig østdanske?) form med *jæ* (jfr. svensk *jäv*) indsætter en ikke-palataliseret form med *ja*. Formen *jav* findes ikke i ordbøgerne¹¹, men må have været mellemledet mellem oldnordisk *ef* og gammeldansk (og svensk) *jæv* (jfr. også verbet *javæ*, *jævæ* GG I, s. 156).

Mod Jylland peger måske også de mange eksempler på kvindelig udgang, hvor metrum kræver mandlig; hvis man her regner med apokope-rede former, kan versemålet overholdes: »dadc« (= *dag*, sing.?): »klag« 2.4:5, »pynnæ« : »syn« 2.13:14¹², »pynnæ« : »mynnæ« 3.11:12, »sødth«

: »bødhæ« 8.13:14, »ffrwe« : »skwæ« 9.1:2, »lygæ« : »hemmerig« 11.7:8¹³. Her kunne imidlertid være tale om uønjagtige rim eller brud på metrum; i al fald forudsætter de kvindelige rim i linjerne 3, 6, 9, 10, 15 og 18 ikke-apokoperede former.

Det kunne endvidere være et fingerpeg om jysk oprindelse, at præet. partc. af svage verber står i mask./fem., hvor man forventer neutrum (GG § 906-09). Forholdet er sløret af ortografien, men fremgår af rim som: »myldh« : »aff styll« (dvs. *afstild*) 2.1:2, »skedh« : »betedh« 2.16:17, »skyldh« : »dhylth« 3.13:14. Derimod findes neutrum for forventet (mask./fem. i det stærke participium »gyffwith« (: »lyffweth«) 4.15.

Ligesom skriveren har oversætterten tilsyneladende haft sammenfald mellem *nn* : *nd*, idet han rimer »vdh sendes« (præt.) : »bekendes« (inf.). Dette er det eneste sikre rim *nn* : *nd*, da »wdh rand« : »ffor svandh« kan afspejle ældre *nn* (jfr. svensk *försvann*) (GG VI, s. 81). Ellers rimes *nn* : *nn*, »besyndhc« : »wyndhæ« 6.9:10, og *nd* : *nd*: »endhæ« : »hændhæ« 8.15:18 etc., *ld* : *ld*: »boldh« : »voldh« 5.1:2 etc. (ingen eks. på rim med ældre *ll*).

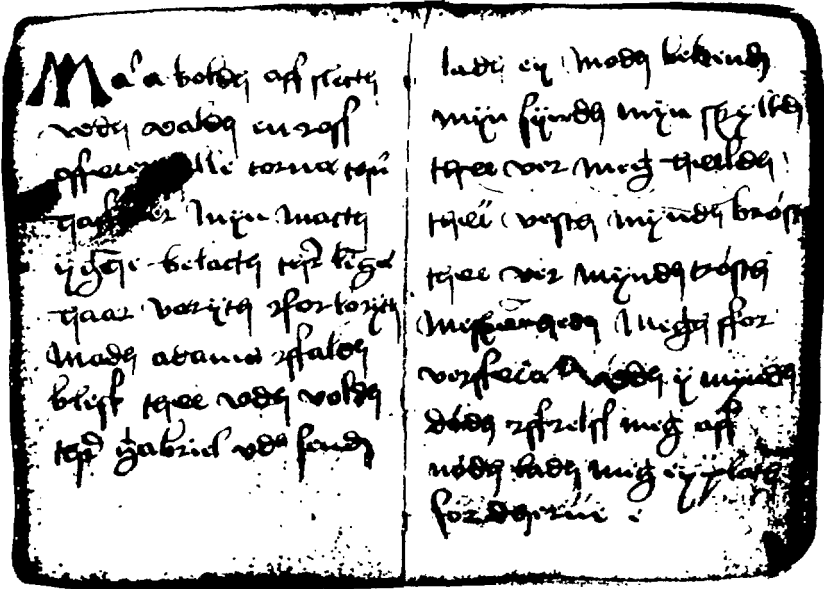
Rimet »bold« : »voldh« (subst.) 5.1:2 tyder på at labialiseringen va > vo tilhører oversætterens sprog, men forholdene er ikke klare; »bold« rimer på »wdh waldh« (partc.) 1.1:2, som igen rimer på »ffaldh« 1.7:8. Her kan være tale om uønjagtigt rim, men labialisering af *a* foran *ll* kendes især fra sydjysk, se GG § 137.3.

Det foregående er langt fra at være nogen udtømmende sprogbeskrivelse; de træk er kommenteret som kunne tænkes at give oplysninger om oversættelsens og afskriftens proveniens, uden at dette dog kan siges at have ført til sikre resultater. Det kan tilføjes at Mariavisen indholder et stort antal tyske låneord, som til dels er direkte overtaget fra det tyske forlæg, f.eks. »ffor war« 3.2, men i andre tilfælde ikke: »boldh« 1.1, »belacth« 1.5 (i betydningen 'erstattet'), »plath« 1.18, »fordherue« 1.18. Tyskhederne skyldes formentlig ofte rimnød (jfr. rimet »Gud« : »Sabaoth« 9.13:14). Formen »hændhæ« 8.18 (»y thyndh hændhæ«) er vel også betinget af det tyske forlæg.

De metriske uregelmæssigheder som Garstein finder i Mariavisen er kun tilsyneladende, og skyldes enten fejlskrivninger i håndskriftet eller fejllæsninger eller -tolkninger i Garsteins udgave¹⁴. Faktisk er den metriske struktur ganske klar og overholdes regelret (med de ovenfor anførte undtagelser, som muligvis er dialektalt bestemt). Hver strofe i oversættelsen har ligesom det tyske forlæg 18 linjer, vekslende mellem jambisk dimeter med mandlig udgang og jambisk trimeter med kvindelig udgang.

Rimskemaet er (som i det tyske forlæg) aaBccBddEEffggHiiH. Den metriske struktur minder således i flere henseender om Sthens *Herre Jesu Christ* (Du herre Krist), hvor strofen imidlertid kun har 7 linjer (og rimskema aaBcccB).

Vinjobogens tekst af *Maria bold* skæmmes af en del fejlskrivninger, som ikke alle kan rettes med sikkerhed. I noterne til teksten er formentlige fejl påpeget og i nogle tilfælde søgt rettet; disse noter (der bringes efter teksten) indeholder desuden enkelte kommentarer til teksten.

Vinjobogen bl. 41v-42r, lidt forstørret. Foto: Norsk Riksarkiv.

Her bæginnæs Maria boll paa danskæ.

1. [41v] Maria boldh
 aff sleth wdh waldh
 en ross offwer alle tornæ
 thu haffwer myn macth
 yghen belacth
 ther lengæ haar væryth fforloryth
 Modh Adams ffalldh

1. MArIA zart,
 von edler art,
 ein roß an allen doren,
 Dw hast auß macht
 her wider pracht
 das vor lang was verloreñ
 Durch adams fall;

bleff thw wdth voldh
 ther Gabriel vdh sendes
 [42r] ladh ey modh bekendes
 myn syndh myn skylld
 thw ver meg hwldh/
 thu vesth myndh brøsth
 thw ver myndh trøsth
 Miskwinnhedh megh ffor verffwæ
 Wdh y myndh Dødh
 ffrelss meg aff nødh
 ladh meg ey plath fordherue.

2. [42v] *Maria* myldh
 thw haffver aff styll
 vor olde ffers ffor longhæ
 som ar och dade
 y vegh och klag
 thyll helwedz loff ath fanghe/
 the hadhe tyll ydh
 y allen thydh
 thyll hymmerighes porth ath klaffwe/
 thyll handh vyllæ seg wmagæ
 [43r] handh sty her nedh/
 handh gaff dhem *fredh/
 bortogh theyrss pynnæ/
 ffor medel syn
 kyøskæ iomffrulygh æree/
 hvad thet thet er skedh
 thet ær betedh
 thyll hymmeriges kronæ ath bærec.

3. *Maria* klar
 thw haff[43v]wer ffor war
 medh pynæ och sorygh gangen/
 then thyd thyndh ffrwct
 medh sthor vtucth/
 vslylygh vor ffangen
 gyff nodhen thynd
 offwer syndher myndh

dir hat die wall
 sandt gabriel versprochen.
 hilff, das nit werd gerochen
 mein sündt vnd schuld,
 erwirb mir huld,
 Dann kain trost ist,
 wo dw nit pist
 barmhertzigkait erberben.
 Am lesten endt,
 ik pitt, nit wendt
 von mir in meinem sterben.

2. *Maria* milt,
 dw hast gestilt
 der altuäter verlangen,
 Die jar vnnd tag
 in wee vnnd klag
 die vorhell het gefangen.
 Z^w aller tzeyt
 wünschten sy streit,
 dar durch des himels pforten
 zerriß allen orten,
 vnd herab kam
 der in abnam
 Graussamlich pein:
 das alls durch dein
 keüsch junckfreülichs geperen
 Ist abgestelt,
 darumb dich zellt
 all welt ain kron der eren.

4. *Maria* clar,
 dw pist für war
 in grossem schmerzen gangenn,
 Da dir dein frucht
 mit vil vnzucht
 vnschuldig wardt gefangen,
 Durch meine thadt:
 erwirb mir gnad,

ath bedhræ hæf mynd leffnith/
thy [44r] ieg er nw begryffwen
medh sworen pyrnæ/
ffor syndher mynnæ/
ffor meghen skyldh/
ieg haffwer ffor dhylth/
mynd lyffs thydh vdhen endhæ
O verdygh rooss/
thw ver megh hoss
mynd kranckhed ffraa meg vendhæ.

4. [44v] Maria ren
thw est all en
och syndr<e>s trøst paa iordhen/
thw vor wnffangen
aff ewyg rodh/
en modher theg ath vordhe/
then salyghed
bleff theg bethed
thw wenth thyll meg thyndh nodhæ
mynd plycth skall thw [45r] ffor rodhæ
O werdyg ffrweth
all mynd thyll fflwcth/
haffwer ieg thyll theg/
thet thw vost megh
med Sancte Ioannes gyffwith/
O modher godh
gyff syndhæ bodh
then stundh meg vyndher lyffweth.

5. [45v] Maria boldh
stordh offwer volldh
monnæ tha thydh hyærth<æ> lydhæ/
thet hwasse spywdh/
stack blodhyt wdh
aff Ihesu Cristi sydhæ
hans blodh wdh randh
tyn machth ffor svandh
aff sorig monnæ [46r] thw beswymæ

z^w pessern hier mein leben.
yetzund bin ich vmb geben
mit schwårer pein,
geet als durch mein
Groß sündt vnd schuld,
vil ich verdult
am leib an allen enden:
O werde roß,
mein kranckhayt ploß
dein gnad nit von mir wende.

3. Maria rain
du pist alain
der sünder trost auf erden,
Dar vmb dich hat
der ewig rat
erwelt, ein muter werden
Des höchsten hayll,
der durch vrtayll
am jungsten tag wirt richten.
halt mich in deinen pflichten,
o werde frucht,
all mein z^wflucht
Hab ich z^w dir,
am kreüz pist mir
mit sandt Johannes geben,
Das dw auch mein
müter wellest sein,
frist hic vnd dort mein leben.

5. Maria zart,
gemeret wardt
in dir groß layd vnnd schmerzen,
Da dein kind tot
ain sper mit not
durchstach sein senftes hertzen,
Des plütes safft
schwecht dir dein kraft,
vor layd thet es dir sincken,

y then sammæ tymæ/
 Iohannes kam
 hand bor thet ffrem/
 tha gyck thet swer/
 thytt hyæthæ nær/
 ther Symeon aff sawdhæ/
 thw iomfru godh/
 ther thw opp stodh/
 thyn kæræ søns dødh thw klawedhæ.

6. [46v] Maria skøn
 thyt høgsthæ løn/
 nar ieg skall her aff ffare
 saa kom thyll meg
 beskerme meg
 ffræa ffalskæ dyæwels snaræ
 hyn ffalskæ Sathan
 nar iag ey kand/
 hans ffalskæ lysth [47r] besyndhe
 ieg motthæ hannem offwer wyndhæ/
 Thw skywll meg thaa
 wndher koben blaa/
 gack ffor thyn søn
 medh myller bøndh
 thyth hyærtthæ brøsth och armæ/
 Gør vdhen ieff
 bedh meg h venskaff
 hand seg offwer [47v] meg ffor barmæ.

7. Maria godh/
 wer meg ickæ ymodh
 gud fadher om handh vyll strenghe
 then thyd thyn søndh
 gud ffadher klor[?]
 som handh paa korssyth monnæ hcngha/
 ath handh wyllæ the
 och ladhæ besee
 gud [48r] ffadher/ och søndh ath blyffwæ
 thyth hærtthæ ffødher och sydhæ

Johannes thet man wincken,
 der lieff pald dar,
 hûb dich enpar,
 Do dir das schwert
 dein hertz versert,
 da von Symcon saget.
 Ach fraw so wert:
 sünn, luft vnd erdt
 des lebens tot ser klaget.

6. Maria wert,
 so mein sell kert
 von diser erdt muß schayden,
 So kum zû mir,
 peschütz mich schier,
 das mir doch nit vorlayde
 Der falsch sathan,
 wan ich nit kan
 sein teuflisch list erkennen;
 Maria, thû mich nennenn,
 wirff vmb mich auch
 deins mantels fach,
 Vnd so dein kind
 mich richt geschwind,
 zayg, fraw, dein hertz vnd brüste
 Deim sun Jesu
 sprich 'gib mir nu
 dem sünder ewig friste.'

7. Maria gût,
 wenn in vnmût
 der vater von mir wendet,
 So pitt das vor,
 dein sun schick dar,
 sein seyten, fûß vnnd hende,
 Denn mag nit ser
 der vater mer
 wider mich vrtail sprechen,
 es mag sich auch nit rechen

saa kand skææ
aff alskøns wee
alth ffor thyn bøn
aff ffadher och søndh
then helly andz nodhæ ath nydhæ
Ath iæg mo tess
nw væræ viss
ffor syndhen meg behytthæ.

8. [48v] Maria ffyndh
thyt klaræ skyndh
oplysser then øpperstæ tronæ
ther øpperlygh
vor seth paa theg
aff sty<e>rner xii en kronæ
threfollyghed
haffwer theg bethed/
med nodhen stor om gyffwyth/
then stwndh <me>g vyndher lyffwyth
ieg skyffthæ maa/
och [49r] bødher ffaa
O iomfru sødh
hy<e>lp meg ath bødher
ffor ieg skall verden endhæ/
O all myndh trøsth/
efter hyærthens brøst
thag myndh syell y thyndh hændhæ.

9. Maria ffrwe
hyelp meg ath skwæ
thynd søn ffor døssenz e<n>dhæ.
[49v] thw skyckæ myn syell
Sancte Michael/
y hymmerighæ yndh ath sendhæ/
Thyll engh<l>e sangh/
ffor wdhen twongh
Sanctus Sanctus ath nemmæ
som synges aff derys stemmæ
hellyg hellygh

Gott der heilig geist,
der vast ser preist
Süß gütigkait,
erst ist perait
Got wesentliche gûte:
Also werd ich
sâlig durch dich,
vor sünden mich pehûte.

8. Maria fein,
dein klarer schein
erleucht dein höchsten trone,
Do dir mit ern
von den zwölf stern
ward aufgesetztz ain krone,
Driualtigkait
hat dich beklait
mit hohen gnaden vmbgeben.
Maria, frist mir mein leben
so lang vnd vill,
piß auff das zill.
O Junckfraw süß,
hilff das ich pûß
mein sündt vor meinem ende,
Vnnd so mir pricht
mein hertz vnd gsicht
peüt meiner sel dein hende.

9. Maria fraw,
hilf, das ich schaw
dein kind vor meinem ende,
Schick meiner sell
sandt Michael,
das er sie fûr pehende
Inß himelreich,
da all gleich
die engel frölich singen,
ir stim thût hell erklingen
'heyllig, heilig

thw [50r] est hellygh
 O sterkæ *gud*
 aff Sabaoth
 thw meg *alder* ffor *glemmæ*/
 ssaa ffaar en *ændhc*/
 alth myndh <elænde>
 nar ieg then glædhe maa *ffremmæ*.

10. *Marya* klar/
 tu wsth well nar
 [50v] ffigwren theg betedhc/
 Gedyonis ffeith/
 hand bleff wweth
 dog *handh* wyttth vdh spredhæ/
 Ezycaell <. . .>
 hand ssaa then porth/
 ther alder bleff op ladhæn/
 thet *kwmnæ* reth *ynthet* skadhæ/
 thw bardh [51r] thyndh ffrweth
 och bleff thyll lweth/
 aff theg vdh fflødh
 thet englæ brødh
 thyll evyg thydh skall vaare//
 fly ey ffræa meg/
 thess bedher ieg theg
 nar ieg skall her aff ffaræ.

11. [51v] *Maria* ren
 iomfru all en
 som haffwer ynghen *vanskæ*/
 ther leffwer ey mandh
 thyll ffwllæ kandh
 thytt loff vty paa *Danskæ*/
 ey er thyndh lygæ
 y *hemmerig*
 handh er och ey paa iordhen
 thyn lyghæ kandh *engen* [51r] vordhæ.
 O creatur
 och iomffru pyr

pistu, heilig,
 O starcker got
 von sabaoth,
 regierst gewaltiggleichen':
 So hat ein endt
 all mein ellendt,
 ich frew mich ewiggleichenn.

10. *Maria* klar
 du pist für war
 figurlich woll pedeütenn
 Das kitzfell fron
 das gedeon
 von got siglich z^w streiten
 Betzaichnet wart,
 dw pist die port
 die ewig bleibt verschlossen,
 von dir ist auß geflossenn
 das ewig wort,
 dw pist der gart,
 Der petzaichnet prunn,
 klar als die sunn,
 bedeütt vor langen jarenn:
 Von mir nit zewch
 dein hillf vnd trew,
 so ich von hin soll farenn.

11. *Maria* maidt,
 an alles layd,
 in dir ist kain geprechenn,
 Es lebt kain man
 der mag vnd kan
 dein glori groß aussprechen.
 Dein hoches lob
 schwebt ewig ob
 im himell vnnd auff erden,
 dein gleich mag nymmer werden
 kain creatur,
 o junckfraw pur,

Nar *thet* skall skæ/
 aff sorrygh och vee
 myth hyærthæ maa tha brøsstæ
 Thaa *tenck* ther paa
 hwadh ieg ffor maa
 huadh thw vylth megh thaa trøstæ.

Wenß dartzw̄ kümbt
 das mein mund stumbt,
 mein sell vom leib sol keren.
 So gedeneck dar an
 das ich dich han
 gedacht hye mit zw̄ eren.

Tekstnoter

Str. 1.3 »offwer« er vel en fejl for *uden*, jfr. den tyske tekst.

Str. 1.4-6 giver i og for sig mening, men en sammenligning med den tyske tekst rejser det spørgsmål, om der ikke er sket en forvanskning: »myn machth« kunne være fejlopfattet for »medh machth«, og »ther« i l. 6 en deraf følgende fejl for »thet«.

Str. 2.4 »ar«, både Bang og Garstein læser »ær«, men a'et synes ganske klart.

Str. 2.6 »thyll helwedz loff ath fanghe« – skrivemåden »loff« kan være præf. sing. (eller fejl eller apokoperet form for præf. plur.) af vb. *ligge*, jfr. GG § 638, anm. 5. Den tilsvarende linje i *O Jesu bold* i salmebøgerne 1536 og 1553 lyder »vdi hellfuede laage fangen«, og på det grundlag kan følgende forslag til restitution fremsættes: »thyll helwedz *loffwe *fangen« (med præp. *til* om forbliven på stedet, som på tysk). Forslaget forudsætter at »ffor longhæ« i l. 3 rettes til »ffor longhæn«, hvad der forekommer naturligt nok, når man ser på den tyske tekst. Det mærkelige er at formen *uden* n går igen i salmebøgerne 1533, 1536, 1553 og 1569, jfr. Kalkar I, 655a.

Str. 2.7 »the«, Bang og Garstein læser »thu«, hvad der synes grafisk muligt, men jfr. den tyske tekst.

Str. 2.12 »*fredh« rettet fra håndskriftets »frest« (?), sål. Bang); Garstein læser, sikkert med urette, »freff«.

Str. 2.14 »syn« – biskop Bang ser heri en teologisk vranglærdom, men det er vel bare en skrivefejl, »syn« for »thyn«.

Str. 2.16 »thet thet«, sic, måske fejl for »thet ther«?

Str. 2.17 »thet«, sic, formentlig fejl for »theg«.

Str. 3 og 4 er ombyttede i forhold til den tyske tekst.

Str. 3.6 »vslylygh«, selv om ordet i og for sig giver mening, er det formentlig en forvanskning af *uskyldig*, jfr. den tyske tekst.

Str. 3.9 »hær«, + »my« (overstreget) MS.

Str. 3.9-10. Rimet »leffnith« : »begryffwen« synes at være forvansket (for *livet* : *begrivet* el. lign.?) I en anden Mariavise findes et lignende rim: »læfnæt« : »giffuen«, Frandsen 1926, nr. 12.

Str. 4.4-5. Rimet »wnffangen« : »rodh« kan muligvis restitueres til *undfået* : *råd*, jfr. den tyske tekst. Ligesom i 2.13 antager Bang (der forstår »rodh« som *rod*)

en uklarhed på det teologiske plan, en sammenglidning af Kristus og Maria. Verbet *undfange* kan dog vel enten referere til læren om Marias ubesmittede undfangelse, eller måske, ligesom middelnedertysk *entvangen*, betyde »in Dienst nehmen, engagieren« (A. Lübben, *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch* 1888, repr. Darmstadt 1979).

Str. 5.11 »kam«, Bang og Garstein læser »kom«, men bogstavet er snarest *a*.

Str. 5.12 »thet« er formentlig en fejl for »theg«, jfr. den tyske tekst.

Str. 5.15 »Symeon«, Bang og Garstein har begge læst »synec on«.

Str. 6.15-16 »thyth« kunne muligvis være en fejl for *te*, jfr. den tyske teksts »zayg«. Det der er tale om, er at Maria som led i sin forbøn blotter bryst og arme (jfr. artiklen »Mariafremstillinger« i *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*.)

Str. 6.17 »ieff«, læs »iaff«? (jfr. ovenfor, s. 21).

Str. 7.3-12 forekommer håbløst forvansket. I l. 10 omtales Jesu fem sår, jfr. den tyske tekst. Formentlig er »blyffwæ« l. 9 en fejl for »blidæ« (formilde) (jfr. rimet), og »thyth« l. 10 for »syth« (eller »syn«), jfr. »sein seyten...« i den tyske tekst. Videre kan man mistænke »hærthæ« l. 10 for at være en fejl for *hændær* (jfr. den tyske tekst), og måske »then thyd« l. 4 for at være en fejl for *send thyd*, jfr. »schick dar« i den tyske tekst. Disse rettelser er dog ikke tilstrækkelige til at give fuld mening i teksten. Det sidste ord i l. 5 synes at være »klo« eller »klæ«, hvad der hverken rimet eller giver mening (Bang og Garstein læser »klær«, men dette er næppe rigtigt), og »och søndh« i l. 9 synes også meningsløst.

Str. 8.16 »myndh«, + »my« (overstreget) MS.

Str. 9.7 »Thyll«, + »æng« (overstreget) MS.

Str. 9.17 »<elænde>«, jfr. den tyske tekst; Bang efterlader en åben plads, Garstein indsætter »græmmæ«(!)

Str. 10.4-6 »wweth«, dvs. *uvædet* (Domm. 6.39-40).

Str. 10.7 Her må mangle et ord, som synes at have rimet på »porth«.

Str. 10.8 »ssaa« følges af bogstaverne »sy«, vistnok overstregede; Bang omtaler ikke disse bogstaver, men læser det følgende ord som »then«, medens Garstein læser »sythen«.

Str. 10.9:10 »ladhæn« : »skadhæ« – rimet (og meningen?) kunne forbedres hvis man læste »skadhæ<n>«, dvs. *skade'n* med enklitisk pronomen *-(a)n*, jfr. GG § 567 med anm. 2.

Str. 11.13 »Nar«, både Bang og Garstein læser »nv« (»Nw«), hvad der rent grafisk ikke forekommer udelukket, men jfr. den tyske tekst.

Hans Thomissøns tekst af O Jesu bold.

Hans Thomissøn har overtaget salmen *O Jesu bold* fra ældre danske salmebøger; den findes i *Malmø-salmebogen* 1533, *Nogle nye Psalmer og Lofsange*, udg. af Ludwig Dietz i Rostock 1536, og i *En Ny Psalmebog* 1553. Nedenfor aftrykkes Hans Thomissøns version af salmen sideløbende med den nedertyske tekst af *O Jesu zart* efter Slüters salmebog 1531 (Wiechmann-Kadows udgave 1858). Som tidligere omtalt har Niels Knud Andersen påvist at *O Jesu bold* må være oversat efter den nedertyske version af Hans Sachs' salme, og dette forklarer hvorfor verslinjen 2.10 i salmebøgerne 1533, 1553 og 1569 lyder »ath obnes (i) alle orde« (1536 »lادت op vdi alle orthc«), hvad der ikke svarer til Sachs 1525 (»vnn sendt vns des wir warten«), men snarere til *Maria zart*: »zerriß allen orten«. *Maria bold* har en afvigende tekst på dette sted og kan altså ikke have været mellemlæddet, sådan som Niels Møller forestillede sig uden at kende den danske tekst (Møller 1923, II, s. 108-10). Af de øvrige af Niels Møller omtalte mindre afvigelser fra den tyske tekst (1.1-2, 5.3, 5.11-12, 7.13-14) er det kun tilnavnet *bold* (1.1) og måske »O Herre sød« (5.11) der forudsætter kendskab til den ældre danske oversættelse; resten kan hverken forklares ud fra den nedertyske version af Hans Sachs eller ud fra *Maria bold*; der må simpelthen være tale om poetiske friheder. De verballigheder der findes mellem *O Jesu bold* i de ældre salmebøger (1533, 1536 og 1553) og *Maria bold* finder en tilfredsstillende forklaring i at de to danske tekster er oversat efter indbyrdes nærbeslægtede tyske; en undtagelse er her selve førstelinjens epitet *bold*, der ligesom melodien, som er intimt sammenhængende hermed, må være overtaget fra den katolske vise.

Hvis man imidlertid sammenligner Hans Thomissøns tekst af *O Jesu bold* med de ældre salmebøgers, finder man den betydelige afvigelse at salmen hos Hans Thomissøn har otte strofer, men hos Hans Sachs og i de ældre danske salmebøger kun syv. Dette er bemærket af Niels Møller, som gætter på at Hans Thomissøn her har benyttet den (hypotetiske) ældre danske oversættelse. Fundet af Vinjebogens tekst bekræfter Niels Møllers gætning: den ottende strofe hos Hans Thomissøn bygger tydeligvis på *Maria bold* str. 6; de første ti linjer er næsten identiske med *Maria visens* (bortset fra at *Maria* er erstattet med *Jesus*), hvorimod de sidste otte linjer synes nydigtet af en ringere poet (Hans Thomissøn selv?), der foruden lidt besvær med versfødderne har nogle temmelig vulgære, muligvis rimbestemte, forventninger til den evige salighed¹⁵.

Linje 6 i str. 2 hos Hans Thomissøn synes også at måtte være påvirket fra *Maria bold*. Hans Sachs har overtaget den direkte fra *Maria zart*: »die vorhell het gefangen«. Forestillingen om helvedes forgård (*limbus patrum*) som opholdssted for de retfærdige forfædre, der blot havde været så uheldige at komme til verden før Kristi forsoningsdød, synes allerede at være gået tabt i *Maria bold*, hvor linjen i øvrigt er forvansket (se note til stedet), men linjen lyder i de ældre danske salmebøger: »vdi hellfuede laage fangne«. Der synes at måtte være en form for associationsbestemt (?) sammenhæng mellem »loff« i *Maria bold* (selv om dette snarere betyder *lå* end *lov*) og »lousens Aag« hos Hans Thomissøn. Hvis disse omredigeringer er foretaget af Hans Thomissøn selv – hvad alt tyder på – viser det, som Niels Møller siger, dels hans kendskab til den gamle katolske vise, dels hans pålidelighed når det gælder de salmers forhistorie han optager i sin salmebog.

Maria bold/ Christelige foruent
Jesu Christo til Loff oc ære.

1. O Jesu bold
met megit vold/
Gud Faders Søn oc ære/
Du haffuer met mact
nu øde-lagt/
den falske Dieffuels snare/
Mod Adams fald/
fickst du det kald/
som oss Gud Fader icte/
paa det hand vilde forgette/
min Synd oc skyld/
du varst mig huld/
der er ey trøst/
huor du ey est/
Barmhiertighed at forhuærfhue/
huem ey haffuer dig/
oc din Naade met sig/
hand er euig fordærffuit.

2. O Christe mild/
du haffuer stild

Eyn gedychte vp de wyse
Maria tzart

1. O Jesu tzarth/
godtliker arth/
van Got vader gebaren/
Du heffst mit macht
hêr wedder bracht/
dat vorlanghes was vorlarenn/
Dorch Adams val/
so dy all wol/
van God vader vorspraken/
vp dat wurde geraken/
miner sünd vnd schult/
vorworuestu huld/
went nên trost ys/
wor du nicht byst
barmherticheyt vorweruen/
Wol dy nicht hat/
vnde dyne gnad/
de moth ewichlick steruen.

2. O Christe myld/
du heffst ghestylt/

Vore Oldefæders forlange/
Som Aar oc dag/
i vee oc wmag/
Vnder lousens Aag laae fangne/
Vdaff stor nød
robte de/ O Gud
Lad op de Himmelske porte/
At obnes i alle orde/
Sent oss din Søn/
der tager oss hen
Den suare vee/
som du lodst ske/
O Christe/ met din pine/
Der faare est du
offuer Verden nu
En Herre til euig tide.

3. O Jesu reen
du est allene
Alle synderis trøst paa Jorden/
Som vaar forseet
aff euighed
Jt Menniske skulde vorde/
Oss alle til trøst/
foruden brøst/
Du skalt dem alle dømme
Der cy ville Troen nemme/
O verdige Fruct/
all min tilfluct
Haffuer ieg til dig/
thi du haffuer mig
Forhuærffuit euig glæde/
Mit haab til dig
er tryggelig/
Der mig kand naaden giffue.

4. O Christe god/
aff Dauids Rod
Naadig foruden ende/

der oldueder vorlangen/
De yar vnde dage/
jnn we vnde klage/
de vorhelle hêlt geuangen/
Dorch grote nodt/
repen o Got/
thoryt des hemmels porten/
Do vp jn allen ôrden/
sende vns dyn kindt/
dat vann vnns nympf/
de sware pyn/
welck ys geschên/
O Christe dorch dyn lyden/
Darum dy hold/
eynen Heren stolt/
de werlt tho ewygen tyden.

3. O Jesu reynn/
du byst alleyn
der sûnder trost vpp erden/
Darum dy hatt/
de ewyghc rath/
vorwelt minsche tho werden/
Vnns all tho heyl/
an allen feyl/
thom jûngesten daghe werst richten/
<die dir glawben mit nichten>
O wêrde frucht/
all mynn thoflucht/
hebbe yck tho dy/
wente du heffst my/
vorworuen ewich lêuen/
Jn dy hap jck/
gantz vestichlick/
de du my gnade kanst gêuen.

4. O Christe gudt/
help nu vth nodt/
gnedich jn allen enden/

Gantske flittelig
 haffuer du mig/
 Jgen til dig ladit vende/
 Alt met dit Ord
 haffuer du det giort/
 Fra falske Propheters lære/
 Der røffuede mig fra din ære/
 Met deris dict
 oc falske scriffu/
 Jeg led der paa/
 oc meente saa
 der met stor naade forhuærrfue/
 jeg forlod dig/
 døm icke mig/
 min wforstand det gjorde.

5. O Jesu fin/
 dit ord giffuer skin/
 Lær oss dig ret at dyrcke/
 Oc være deris tolck
 dine arme folck/
 Som side vdi det mørcke/
 Haffue ingen frist/
 men argelist
 Alt vdaff Menniskens lære/
 J dem dine ord formere/
 O Herre sød
 hielp her aff nød/
 Giff dem din trøst
 du haffuer forløst
 Met pine oc død allene/
 De haabe til dig
 sandrectelig/
 Ey paa deris gierning wrene.

6. O Christe kiere/
 om det saa skeer
 Dit ord skal fra mig vige/
 Saa kom til mig

Wo gar gūdlick/
 Here heffstu myck/
 gehulpen tho dy wenden/
 Myt dynem wort/
 recht also vort/
 vann den valschen Propheten/
 de mi voruōret hedden/
 vp menniger ley/
 <jr> glyßnerye/
 vpp eghen werck/
 vnd mēnde starck/
 gnade my tho vorweruen/
 Jck vorleth dy/
 nicht richte my/
 myn vnwetent vorderuen.

5. O Jesu fyn
 dyn wort gyffst schyn/
 dat lūchtet klar vnd wysse/
 Jdt helpt vth pyn/
 den armen dyn/
 de dar sytten jn dūsternisse/
 nēn row noch rast/
 hebben se vast/
 wol jn der minschen lere/
 jn en dyn wort vormere/
 help en dar van
 tho rechter ban/
 gyff du enn trost/
 na dem du heffst/
 vorlōset de werlt gemeyne/
 Alleyn jnn dy/
 ér hōpen sy/
 nicht jn ér werck vnreyne.

6. O Christe werdt/
 so dyn wort kērt/
 van my vnnde syck affsচেয়ে/
 So kum du Herr/
 til mig

miskundelig/
Oc lad mig ey besuige
Aff Menniskens skick
oc falske dict/
Huem kand den list begribe?
Hun lader sig hellig scriffue/
Som dog er løgn
oc idel segn/
Din hellige røst
er liffruit vist/
Dit ord kand sandhed lære/
Det spise mig
ieg beder dig/
Lad mig det ey ombære.

7. O Jesu Christ
sand Gud du est/
Jngen brøst i dig kand være/
Hand er ey queg
der fuldelig
Bescriffue kand din ære/
Din herlighed
oc maiestet/
Ere alting vndergiffuen/
J huad som helst der leffuer
Alle creatur/
O Konning pur/
Naar ieg skal dø
aff denne ø/
Mit hierte maa da lide/
Da hielp du mig/
at ieg hoss dig
Euindelig maa leffue.

8. O Jesu skøn/
Guds euige Søn/
Naar ieg skal her aff fare/
Da bliff hoss mig/
beskerme mig

bescherme my/
vpp dat my nicht vorleyde/
Der minschen leer/
de glytzet seer/
wol kann ér lyst bekennen/
se deyth syck hyllich nōmen/
Vnde ys doch nicht/
wen minschen dycht/
alleyn dyn wort/
dat ys gehört/
vnd ys dat lēuent wysse/
dath spyse my/
yck bydde dy/
tho ewichlyker fryste.

7. O Jesu Christ/
war God du byst/
jn dy ys nēn gebrēke.
Jd js nēn man/
de mach vnn kan:
dyn eer to vullen vthspreken/
Dyn hōgste eer/
sweuet ewich meer/
dy ys allent gegeuen/
wat ye gewan da lēuen/
all creatur/
O Kōninck pur/
went dar thokumpt/
myn mundt vorstumpt:
lyfflick den dodt moth lyden/
Denn help du my/
dat yck sta by/
dyner gerechtenn syden/
AMEN.

Fra falske Dieffuels snare.
Den falske Sathan/
naar ieg ey kand
Hans falske list besinde/
Jeg maatte hannem offueruinde/
Giør for mig bøn/
O gode Guds Søn
Til Fader din/
at hand for sin
Godhed/ vil mig anamme
Til Himmerigs ære/
at icg kand der
Mod Dieffuelen braske oc bramme.

Litteratur

- Joachim Slüter's ältestes rostocker Gesangbuch vom Jahre 1531... Nach den Originaldrucken wortgetreu herausgegeben von C. M. Wiechmann-Kadow, Schwerin 1858.
- Malmø-salmebogen 1533, faksimileudgave Malmö 1967.
- Hans Thomissøns Psalmebog 1569, faksimileudgave København 1968.
- En Ny Psalmebog 1553, faksimileudgave København 1983.
- Nogle nye Psalmer oc Lofsange 1536, faksimileudgave København 1972 (Ludwig Dietz' Salmebog).
- Andersen 1983: Niels Knud Andersen, *En Ny Psalmebog 1553, II*, København.
- Bang 1888: A. Chr. Bang (udg.), »Maria-Bønner«, *Theologisk Tidsskrift for den evangelisk-lutherske Kirke i Norge*, 3. rk., II, Kristiania, s. 539-48.
- Brandt & Helweg: *Den Danske Psalmedigtning samlet og ordnet af Carl J. Brandt og Ludvig Helweg, I-II* København 1846-47.
- Brix 1935: Hans Brix, *Analyser og Problemer II*, København.
- Brøndum-Nielsen 1930: Johs. Brøndum-Nielsen, *Om Rimkrønikens Sprogform og Tilblivelse*, København.
- Frandsen 1926: Ernst Frandsen, *Mariaviserne. Den lyriske Madonnadigtning fra Danmarks Middelalder, belyst gennem Bønnebøgernes Prosatexter*, København.
- Friis 1945: Oluf Friis, *Den danske Litteraturs Historie I*, København.
- GG: Johs. Brøndum-Nielsen, *Gammeldansk Grammatik i sproghistorisk Fremstilling, I-VIII*, København 1950-73.
- Garstein 1993: Oskar Garstein (udg.), *Vinjeboka. Den eldste svartebok fra norsk middelalder*, Oslo.

- Kalkar: Otto Kalkar, *Ordbog til det ældre danske sprog (1300-1700)*, I-V, København 1881-1918.
- Kristensen 1933: Marius Kristensen (udg.), *En klosterbog fra middelalderens slutning (AM 76, 8°)*, (STUAGNL), København.
- Louis-Jensen 1995: Anmeldelse af Garstein 1993, *Maal og Minne* 3/4 1995, under trykning.
- LUD: Aage Hansen, *Den lydlige udvikling i dansk I-II*, København 1962-71.
- Malling 1962-78: Anders Malling, *Dansk salmehistorie I-VIII*, København.
- Møller 1923: Niels Møller, *Salmesprog og Salmetyper. En psykologisk Under søgelse af Reformationsaarhundredets danske Menighedssang til og med Hans Thomissøns Salmehog*, København.
- Schreiber 1926: W.L. Schreiber, *Handbuch der Holz- und Metalschnitte des XV. Jahrhunderts*, Leipzig.
- Steidl 1918: P.D. Steidl, *Vor Frues Sange fra Danmarks Middelalder*, København.
- Wackernagel: Ph. Wackernagel, *Das deutsche Kirchenlied von der ältesten Zeit bis zum Anfang des 17. Jahrhunderts*, I-V, Leipzig 1864-77.
- Walther 1969: Hans Walther, *Initia carminum ac versuum medii aevi posterioris Latinorum. Alphabetisches Verzeichnis der Versanfänge mittellateinischer Dichtungen*, 2. udg., Göttingen.
- Widding 1933: S. Widding, *Dansk Messe, Tide- og Psalmesang 1528-1573*, I-II, København.

Noter

- * Jeg vil gerne takke min institutkollega Britta Olrik Frederiksen for kyndig og tålmodig vejledning i forbindelse med sprogbeskrivelsen.
1. Der findes en svensk paralleltekst til *Maria hun er en jomfru ren*, som på nogle punkter må stå nærmere det oprindelige, men dette beviser naturligvis ikke i sig selv svensk oprindelse. Se Malling 1962-78 III (1963), s. 292-95. Brix 1935 s. 54-57, 89 fremfører argumenter for at henføre *Maria hun er en jomfru ren* til Peder Ræv Lilles forfatterskab.
 2. Frandsen 1926, s. 201, Friis 1945, s. 165.
 3. Trykt i Wackernagel III, 1870, nr. 80.
 4. Brandt & Helweg I s. 5, med henv. til Th(omissøn), hvor oplysningen imidlertid ikke findes (oplysningen gentages i Steidl 1918, s. 200, Frandsen 1926, s. 203, Widding 1933 II s. 64, Malling 1962-78 VIII (1978), s. 26).
 5. Trykfejl i Andersen 1983, s. 95: 180.
 6. Den nedertyske tekst af *O Jesu zart* aftrykkes her s. 32-35 som paralleltekst til Hans Thomissøns *O Jesu bold* efter Wiechmann-Kadows udgave 1858. Denne udgave har et par overspringelser, hvor den danske oversætter må have haft den fuldstændige tekst (lakunerne, i str. 3 og 4, er udfyldt efter den højtyske tekst i Wackernagel III, nr. 80, da jeg ikke har haft adgang til origi-

- naludgaven af Slüters salmebog og derfor ikke har kunnet konstatere om og så den indeholder overspringelserne).
7. Garstein henviser (s. 51) til registeret i Wackernagel II, s. 1178-79, men *Maria zart* (nr. 1036) er ikke at finde på disse sider. Den hymne der anføres i Vinjebogens indledning s. 33 (Wackernagel V (1877), nr. 1463) er ganske vist beslægtet med *Maria zart*, men har kun 5 linjer i strofen. De hymner som Garstein henviser til i Wackernagel IV og V står langt fjernere både metrisk og indholdsmæssigt. – Der findes en latinsk paralleltekst til *Maria zart* (dog kun str. 1), dels i et tysk tryk fra 16. årh., se Walther 1969, nr. 10690, med henvisning til Schreiber 1926, dels i et islandsk håndskrift, AM 622 4to, udg. i tillæg til Kristensen 1933, s. 214-15.
 8. Den engelske mediavalist Christopher Hohler har på et tidspunkt før 1974 afskrevet størstedelen af Vinjebogen, dog ikke Mariavisen. Hans afskrift og medfølgende notater om Vinjebogen opbevares sammen med håndskriftet på Oslo Katedralskoles bibliotek. Ved venlig imødekommenhed fra bibliotekarens side har jeg haft adgang til en fotokopi af disse notater. Det må antages at Garstein har sin læsning af notitsen nederst på bl. 41r fra Hohler, som omtaler notitsen således: »This seems to read: Herræ Haquinæ's Mariæ bon paa Danskæ. Haakon is presumably a Norwegian, irrespective of whether he actually composed the poem or merely put it into circulation«. Bang derimod omtaler ikke notitsen, og det er derfor unøjagtigt når Garstein siger: »Enkelte forskere, som Bang og Hohler, har gået ut fra at Håkon sandsynligvis var en nordmann« (s. 101). Bang henviser i al almindelighed til at Vinjebogen indeholder norske ordformer og altså må være »afskrevet af Nordmænd«, og specielt om Mariavisen siger han: »At disse rimede Bønner til Maria er afskrevne af en norsk Mand og brugt i Norge, er en afgjort Sag« (s. 539).
 9. Iflg. GG § 306 er det kun ømålene der har sammenfald mellem den ved klusilsvækkelsen opståede spirant *þ* (<b <p) og den fællesnordiske spirant *ð*.
 10. Hånd J har sammenfald mellem ældre /nn/ og /nd/ (og i visse tilfælde /n/): pron. *han* skrives »hand(h)« passim, også »bøndh« eller »bøn«, »søndh« eller »søn«.
 11. Ifølge venlig oplysning fra ordbogsredaktør Marita Akhøj Nielsen, Gammeldansk Ordbog, DSL, heller ikke i GO's samlinger.
 12. Linjen 2.13 »bortogh theyr'ss pynnæ« har ikke en men to stavelser for meget i forhold til metrum (»Graussamlich pein« i den tyske tekst). Hvis man indsætter den ældre form *thera* (GG § 574,B,I,8), med jysk apokope (jfr. mod. jysk *djæ*, *djær*), kan stavelsesantallet bringes til at passe.
 13. Rimet »tornæ« : »fflorlyth« 1.3:6 er formentlig forvansket; det er fristende at restituere »tornæ« til en apokoperet form med støttevokal: »toren« og lade den rime på »fflorloren«.
 14. Garstein citerer s. 35 Christopher Hohlers notater angående metrikken. Desværre er der gået kludder i gengivelsen; skanderingen er urigtigt gengivet og Hohlers »rhyme scheme« er blevet til »[r]ytmeskjemaet«. Hohlers analyse er, til trods for at han ikke kender den tyske original, helt fyldestgørende, og dens centrale afsnit gengives her i sin oprindelige, uskammerede skikkelse: »The poem is (in principle) written in iambics (of the usual germanic kind in which extra unstressed syllables are disregarded and the short syllable occa-

sionally even omitted) in stanzas of 18 lines which themselves divide into six groups of three lines scanning $\cup - \cup - \cup - / \cup - \cup - \cup - / \cup - \cup - \cup - \cup - \cup - /$; except for the fourth group where the long line precedes the two short ones. The rhyme scheme is aab.ccb.ddc.eff.ggh.jjh.; that is to say the short lines rhyme in pairs, the long lines in each group rhyme in pairs, and there is no regular rhyme linkage between one double group of six lines and the next.« Garsteins indvendinger mod denne analyse fører ham til at anbringe gentagelsestegn om en del linjer for at tilvejebringe sangbarhed, hvad der dog kun delvis lykkes.

15. Niels Knud Andersen (Andersen 1983, s. 95) kommenterer ikke Hans Thomissøns str. 8.

Om melodien til »Maria bold«

Af John Bergsagel

Ulig teksten, som først nu er kommet frem i det såkaldte »Vinjeboken«-håndskrift (udg. Oskar Garstein, Oslo 1993), har melodien, som den danske Mariavise »Maria bold« formentlig er blevet sunget til, længe været kendt fra dens forekomst i Hans Thomissøns *Den Danske Psalmebog* (København 1569), hvor den på bl. 37r, under overskriften »Maria bold/Christelige foruent Jesu Christo til Loff oc ære«, er anvendt til salmen »O Jesu bold« (se musikeksempel, tekst a).

Som tidligere omtalt har melodien, såvel som teksten, sin oprindelse i en tysk vise »Maria zart von edler Art«, som, efter dens vide udbredelse at dømme, har været meget populær i det 15. og 16. århundrede. Således er melodien allerede i slutningen af det 15. årh. blevet brugt (uden tekst) som *cantus firmus*, dvs. det tilgrundliggende tema, i en firestemmig messe af nederländeren Jacob Obrecht¹ og ca. 1515 blev den trykt, sammen med 21 strofer, i et lille sanghæfte på 8 blade af Jakob Köbel i Oppenheim.² Under indflydelse af Luthers reformation blev den »verendert und christlich corrigiert« af Meistersangeren Hans Sachs i Nürnberg, som udgav den i et flyveblad 1524, hvorefter den i forskellige omdigtninger hurtigt blev optaget i protestantiske salmebøger, såvel som i katolske samlinger.³

I følge S. Widding⁴ er salmen »vandret« til Danmark i en nedertysk version trykt i Rostockerpsalmebogen 1525. Thomissøn skal have overtaget en dansk oversættelse, som 1536 blev trykt af Dietz i et tillæg til den salmebog han udgav i Rostock 1529, men disse udgivelser har været uden melodier. Hvor Thomissøn har melodien fra vides ikke, men nogle små afvigelser i hans version, i forhold til de kendte tyske og böhmiske

5

a. O Je- su bold met me- git vold/ Gud Pa- ders
 Du haf- fuer met mact nu me- g- gi- den fal- ske
 b. Ma- ri- a boldh aff slech- de- nu/ lagt/ den fal- ske
 thu- haffwer myn mach y- ghen be- waldh lath ther ross offwer
 lengæ haar

10 15

Søn oc æ- re/ Mod A- dams fald/ fickst du det
 Dieff- uels æ- sna- re/ Modh A- dams faldh bleff thw wdh
 al- le- tor- lo- ryth Modh A- dams faldh bleff thw wdh
 væryth ffor- ryth

20

kald/ som oss Gud Fa- der iet- te/ paa det hand
 voldh ther Ga- bri- el vdh sen- des ladh ey

25 30

vil- de for- get- te/ min Synd oc skyld/ du varst mig
 modh be- ken- des myn syndh myn skyllid thw ver meg

35

huld/ der er ey trøst/ huor du ey est/ Barm-
 hwldh/ thu vesh myndh brøsth thw ver myndh trøsth Mis-

40 45

hier- tig- hed at for- huæff- ue/ huem ey haff- uer dig/ oc din
 kwnn- hedh megh ffor verff- wæ Wdh y myndh Dædh ffelss

50

Naa- de met sig/ hand er e- uig for- dærf- uit.
 meg aff nødh ladh meg ey plath for- dher- ue.

Musikeksempel, tekst a. »O Jesu bold« og b. »Maria bold«.

udgivelser, gør det usandsynligt at disse har tjent som forlæg, hvad man ellers kunne have forventet. Når han så i salmebogen henviser til en dansk version af »Maria zart« – hvis eksistens nu er blevet bekræftet – må det være tilladt at antage at han til den danske salme har villet bruge melodien i den form hvori den har været almindeligt kendt af danskere (se musikeksempel, tekst b).

Denne form er imidlertid næppe opstået i Danmark. Glahn har gjort opmærksom på vendingen d- a- g- d- c' ved melodien slutning i Thomissøns version (t. 50-2), hvor der i de fleste tidligere gengivelser findes

d'- a- g- c'- d. En undtagelse er den nederlandske salmebog *Souterliedekens* (Antwerpen 1540), hvorfor Glahn bemærker »Den danske kilde må p.gr. af var. r) [dvs. den nævnte vending] anses for beslægtet med den hollandske.«⁵ Da melodien i *Souterliedekens* fremtræder med en helt anden tekst, »Stelt my een wet Heer onbesmet«, er det næppe sandsynligt at den er blevet brugt af Thomissøn som model, men det er nærliggende at formode at både den hollandske redaktør og Thomissøn har kendt melodien i nogenlunde den samme version. Om den version er af hollandsk oprindelse er ikke til at sige, men den er i hvert fald ikke den samme version som hollænderen Jacob Obrecht har brugt til sin tidligere nævnte messe. Ligeledes skal det bemærkes at den version af melodien som Hólarbispens Guðbrandur Þorláksson benytter i den islandske *Ein ny Psalma Bok* (Hólar 1589), ikke er den som Gísli Jónsson, senere biskop i Skálholt, havde noteret ca. 1549 til en latinsk form af teksten, »Maria ros, cælorum flos« i AM 622, 4°,⁶ men i stedet svarer til Thomissøns, hvorfra den sandsynligvis er blevet overtaget.

Noter

1. Se *Jacobus Obrecht Opera Omnia*. Missae VII. Maria Zart ed. M. van Creveld (Amsterdam 1964) s. XXXII-XXXVI.
2. Se Walter Lipphardt, »Jakob Köbels Liederblatt »Maria zart«, Oppenheim (um 1515)«, *Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie*, X (1965), 152-55, med faksimile-udgave.
3. Om teksterne se P. Wackernagel, *Das deutsche Kirchenlied von der ältesten Zeit bis zum Anfang des 17. Jahrhunderts*, I-V (Leipzig 1864-1877), Bd. II (1867), 803-823; om melodierne se W. Bäumker, *Das katholische deutsche Kirchenlied in seinen Singweisen*, I-IV (Freiburg i. Br. 1886-1911), Bd. II (1883), 89-93, og H. Glahn, *Melodistudier til den lutherske salmesangs historie fra 1524 til ca. 1600*, I-II (København 1954), nr. 60.
4. S. Widding, *Dansk Messe, Tide- og Psalmesang 1528-1573*, I-II (København 1933), bd. II, 64.
5. Glahn *op.cit.*, I, 160.
6. Udgivet af M. Kristensen og E. Abrahamsen i »Tillæg« til *En klosterbog fra middelalderens slutning* (AM 76, 8°) (København 1933), 214-15.